

Филоненко Н. М. Пьеса А. Ирванца „Kłamczuch z placu Litewskiego (Лжец из Литовской площади)”: имагологический аспект

Имагология – раздел компаративистики, который изучает рецепцию образов Другого и Себя, в том числе и национальных образов (этноимагология). Ее популярность в современном отечественном литературоведении обусловлена необходимостью осмысления и переосмысления украинской литературы с позиций постколониальных исследований. Наша статья посвящена изучению литературных этнообразов пьесы А. Ирванца „Kłamczuch z placu Litewskiego (Брехун з Литовської площі)” как средства национальной саморефлексии.

Ключевые слова: пьеса, драма-дискуссия, имагология, этнообраз, социообраз, автообраз, гетерообраз, менталитет, стереотип.

Filonenko N. M. O. Irvanets' play „Kłamczuch z placu Litewskiego (Liar from Litovska square)”: imagological aspect

Imagology is the branch of comparative research which studies perception of images of Different and Self, including also national images (ethnic imagology). Its popularity in the literature studies in our country is connected with the necessity of consideration and reconsideration of the Ukrainian literature from the positions of post-colonial studies. Our article deals with the studies of literature ethnical images of O. Irvanets' play „Kłamczuch z placu Litewskiego (Liar from Litovska square)” as the mean of national self-reflection.

Key words: play, drama-discussion, imagology, ethnical image, social image, self-image, heteroimage, mentality, stereotype.

Стаття надійшла до редакції 19.01.2013 р.

Прийнято до друку 24.01.2013 р.

Рецензент – д. філол. н., проф. Бровко О. О.

УДК 821.161.2 Г – 31.091

В. Ф. Шевченко, М. В. Білик

ЕКЗИСТЕНЦІЙНИЙ ВИМІР РОМАНУ Ю. ГУДЗЯ „НЕ-МИ”

Ю. Гудзь – непересічне явище в українській літературі, творчість якого через свої елітарність та герметизм і сьогодні є майже невідомою для широкого читачького загалу. Здебільшого вона лишається поза увагою дослідників, коли йдеться про її екзистенційний вимір.

Статті про Ю. Гудзя О. Левченка, Т. Пишнюк, Г. Цимбалюка, Р. Здорика, Л. Гудзь, О. Сопронюка, О. Веремій та інших дослідників

почали з'являтися переважно по трагічній загибелі письменника у 2002 році та здебільшого стосуються особистості митця. Літературознавче опрацювання його творчості надалі лишається мало розробленим, серед літературознавчих праць, що стосуються творчості Ю. Гудзя, можна назвати лише поодинокі статті В. Даниленка, В. Сасовської, М. Скаліцкі. Особливо цінним видається доробок Н. Зборовської, яка розглянула екзистенційні засади його творчості, застосувавши психометафізичний підхід у статтях „Юрко Гудзь (психометафізичний портрет)” та „Юрко Гудзь як істинна українська метафізична харизма”.

Потребою розвитку й поглиблення літературознавчих та філософських студій за творчістю Ю. Гудзя й зумовлена актуальність поданого дослідження, предметом якого став екзистенційний вимір у романі „Не-Ми”, виданому посмертно в книзі „Барикади на Хресті”.

Роман „Не-Ми” – це глибоко інтимний через свою оголену, неприховану автобіографічність твір, що узагальнює й підсумовує все, написане автором раніше, оскільки його художню тканину формують, окрім усього іншого, ремінісценції на власні твори Ю. Гудзя, безпосередні фрагменти записів щоденника та листи до рідних і близьких.

Ключовим ліричним героєм твору є сорокарічний письменник Оксентій Вава, що пише роман під назвою „Ходіння замерзлими водами”. І, хоч він поданий оповідачем як нібито давній приятель, з контексту можна зі значною вірогідністю припустити, що насправді Вава – це Ю. Гудзь, який „отілеснює” у вигляді персонажа власні світовідчуття. Такої ж думки В. Даниленко, який вказує: „головний герой роману – сам Юрко Гудзь і його рефлексії” [2, с. 49]. Отже, слід вважати, Оксентій – це сам автор, а „Ходіння замерзлими водами” – фактично, роман „Не-Ми” всередині себе самого.

Видається, що прізвище ліричного героя є невинновипадковим. Семантика слова „вава” може бути потрактована як вказівка на екзистенційну „рану” Оксентія, вона підкреслює драматизм його екзистенційного переживання „буття у світі”. Цей екзистенціаль пов'язаний із відчуттям тривоги: „...якась незрозуміла жалість до життя – ще змалку (і часто-густо пізніше) проймала його наскрізь, приймала, не відпускала, ставала впоперек особистого існування” [1, с. 50]. Намагаючись відповісти собі на питання, звідки в нього виникла ця жалість, Оксентій пригадує момент із дитинства про поїздку ще дошкільням із батьком до Звягеля, де на вході до ринку сиділи двоє жебраків (чоловік і жінка), яких він побачив „зовсім по-іншому, ніби крізь стіну часу, побачив їх малими дітьми, поруч своїх батьків, ...біля людей, що захищали їх, як могли, від лихого ока чужого світу, захищали своєю ще не змертволюю в зусиллях нелюдського виживання любов'ю, своїм бажанням зберегти, не віддати їх немилосердній силі” [1, с. 50]. Для малого Вави ця міжчасова „мандрівка” стала справжнім

одкровенням людської закинутості в немилосердний світ, і він, уявив себе, „такого ж обдертого і старого, з простягнутою до похмурих людей рукою” [1, с. 50], після чого до нього прийшло „найперше недитяче переживання спільної людської незахищеності в цьому світі...” [1, с. 50]. Відтак, у баченні ліричного суб’єкта життя постає як певна ворожа, чужа сила, що полює на любов і поступово виснажує душу, – і чим далі від метафізичного простору дитинства, тим відчутнішою вона стає, тим гостріше стає відчуття страху перед власною самотністю і незахищеністю в цьому світі.

Ще одним героєм-маргіналом у романі „Не-Ми” є Лук’ян Зазимко, з яким оповідач знайомиться в психлікарні. Як зазначає Н. Зборовська, „Юрко був одним із перших, хто ввів у порубіжну літературу метафізику божевілля як незвичайний досвід знання” [5, с. 11]. Такий феномен, як божевілля, належить до явищ, які „глибинно зв’язані з підсвідомим, прихованим знанням, з виявленням іншого бачення, іншого розуму”. Цей персонаж для Ю. Гудзя є незамінним у тому сенсі, що допомагає йому в „зміні оптики бачення речей” [3, с. 145]. Як можна здогадатися, Лук’ян, як і Оксентій Вава – це прототипи автора, котрий з їхньою допомогою ставить себе в різні „межові” ситуації – письменницької діяльності (за О. Забужко „література є діяльність погранична, чи „межова”) та стану божевілля, аби отримати досвід наближення до „іншого”, трансцендентного. Цікавим є і дібраний автором варіант прізвища Лук’яна – Зазимко (тобто, „за зимою”), оскільки у творчості Ю. Гудзя зима є символічним часопростором переходу між поцейбічним і потойбічним – власне, виходом до трансцендентного.

У Лук’яна є кохана жінка, до якої він пише листи, які так і не надсилає, – Йоля (скорочене від Юланта), „в якій усі, хто близько знав Юрка Гудзя, безпомилково впізнають одне з його давніх захоплень – поетесу Тетяну з містечка на Житомирщині” [2, с. 49]. Це можна вважати ще одним підтвердженням легітимності версії про те, що Лук’ян – так само, як і Оксентій, – постать самого автора в новій варіації.

Через образ Лук’яна і Йолі, через зображення їхніх стосунків, Ю. Гудзь розкриває у творі екзистенційний концепт любові – чи не найважливіший і найвищий вияв буття людини. І, як вважає Н. Зборовська, таке зображення найпотаємнішого еротичного бажання в поетиці божевілля є вмотивованим і природним, оскільки „на тлі прагматичного часу глибинна любов чоловіка до жінки провокує божевільний стан, бо є найсуттєвішою формою бунту супроти щоденної нечутливості світу” [5, с. 11].

Стосунки Лук’яна і Йолі зображено як екзистенційну втечу від неживого світу в простір буття (буття разом), яким є ситуація переживання екзистенціалу любові: „То була окрема повість про їхнє таємне життя, ...про відчужене існування довкола них засипаного снігом районного містечка, про те, як з’явилося в них відчуття, що вони – змовники проти цілого світу, зимового й ворожого до них, вигнанців

грішників з весняно-теплого раю, що марно і відчайдушно намагаються повернути втрачену нероздільність, віднайти зруйновану єдність душі й тіла, хоча б на мить здобути можливість болючого і ніжного злиття” [1, с. 33 – 34].

Лише переживаючи любов ліричний герой має змогу врятуватися від ворожого світу, від власної відчуженості в ньому – повернутися до самого себе. Свою цілісність він віднаходить у душевному і тілесному злитті з коханою. У цьому злитті він здійснює спробу розібратися „з неприкаяністю тіла, з найважливішим і найостаннішим складником того тіла – текстом” [5, с. 11]. Саме з відчуття цієї тілесної неприкаяності у творі формується „власне чоловіча еротична метафізика” [5, с. 11].

Тілесне злиття для ліричного героя є також формою проникнення в трансцендентне, потойбічне, що пов’язується із підсвідомим бажанням народитися удруге: „Але як мені бути з повсякчасною невлаштованістю мого тіла, що звикло до тебе, до твого лона?.. Звідки цей відчай щоденних і щонічних повернень? Ти сміялася з тих намагань: „що це вас, чоловіків, усіх так тягне туди? Дурненький, вдруге народжуватись треба духом, а не там. Зрозумій це, бо пропадеш... і сховище тобі не допоможе...” [1, с. 31]. Йоля дає Лук’янові усвідомлення справжнього екзистенційного народження – народження духом, яке здійснюється в площині духовній.

Загалом, для ліричного героя є характерним трансцендентне переживання еротичного досвіду, який можна назвати „високим Еросом” [4, с. 239]. Для прикладу, сцена тілесного злиття героїв зображена через асоціювання із розгойдуванням церковних дзвонів. Тобто, воно мислиться в площині божественного, сакрального: „Ось так притулитися й здивуватися, як повторює кожен вигин, кожную впадину чужого тіла його власна, знетямлена досвідом виживання плоть, як відлунює в ній далека присутність чогось зруйнованого, не збереженого всіма зусиллями хворої пам’яті – там... Щось обривається в ньому, падає і летить одночасно в двох протилежних напрямках їхнє соборне тіло, хтось розгойдує на його поверхні важкі, наповнені згустками нерозбавленого блаженства дзвони... Маленькі й меткі прочани, розбуджені молитовним шалом живчики поспішають ще вдосвіта причаститися зовсім іншого часопростору, не роз’єданого на т у т і т а м , і вже несила стримати перед зачищеною брамою оте зворохоблене кишло... Білий спалах перед очима, і світ, перетворений на світло, враз повертається до самого себе...” [1, с. 55]. Тілесний досвід пов’язаний з „випаданням” зі світу, з перетином його межі на дорозі до світла як божественного символічного часопростору, з єдністю, яку відчують герої, проникаючи углиб трансцендентного. Перебуваючи поруч із Йолею, Лук’ян відчуває ніжність, яка дарує йому можливість буття-собою. Він торкається своєю щокою її волосся, „поволі повертаючись до самого себе...” [1, с. 42].

Цікаво, що сприйняття істинного буття, буття-собою Лук’ян відчуває як таке, що можливе лише в просторі минулого, ще не

зіпсованого „знеживленим” буттям у жорстокому світі. Відтак, у творчості Ю. Гудзя екзистенційне прямування ліричного героя скероване назад, в автентичне буття, яким письменникові видається його дитинство поруч із людьми, які його любили. Це стосується і лінії кохання, завдяки якому ліричний герой наближається до своїх витоків, долаючи „води багатолітнього забуття” того „втраченого раю”: „...Вони вже нічого не чули, пригорнувшись міцно одне до одного, плили крізь темні води чужого (власного) забуття, а течія напівдитаєчих уповільнених сновидінь відносила їх чимраз далі, звільняла від пережитого страху, несла їх геть од чорно-білого, наповненого рогатими примарами райцентру, від скрипучої контори найостанніших ритуалів, все далі, далі, але не до гирла, а мало те бути, а навпаки – ближче до витoku свого...” [1, с. 34].

У Лук’яна є внутрішнє відчуття, що він знав Йолю вже давно, ще до зустрічі в цьому житті і світі, підтвердженням чому стає сон, у якому йому сняться справжні (у іншому, метафізичному часопросторі) їхні імена – Люка і Марія: „Я – Люка, я любив Марію” [1, с. 37] (таке називання коханої може бути і способом сакралізації, коли кохана мислиться для ліричного героя як образ Богоматері). Він усвідомлює безперервну тяглість їхніх перероджень і зустрічей і, зазираючи в простір майбутнього, припускає: „Може, вони, ці імена, ще тільки належатимуть нам колись, – там, де для нас лиш готується перша зустріч...” [1, с. 37].

Відтак, екзистенціаль любові протиставляється у творчості Ю. Гудзя усім іншим – екзистенційним концептам туги, самотності, відчаю, страху, оскільки своєю життєствердною силою він протистоїть ворожому світові і людській відчуженості в ньому. Саме любов мислиться ліричним героєм роману як екзистенціал, що дарує людині можливість знайти себе, стати собою.

У романі особистісне тісно й органічно переплітається із національним. Зокрема, національна лінія у творі вибудовується за рахунок деконструювання радянського міфу – тоталітарного й імперського за своєю суттю, а радянська влада у фантасмагоричних візіях ліричного героя набуває демонологізованих рис.

Як слушно вказує Н. Зборовська, велика місія і заслуга Ю. Гудзя полягає в тому, що в його творчості „вперше гостро зазвучала метафізика села і міста як онтологічна українська проблематика” [1, с. 12]. Особливу увагу автор зосереджує на цілеспрямованій радянській кампанії щодо виродження українського села як осердя українського простору: „...І якби не свідоме винищення селян радянською владою, не тотальне перетворення залишених в живих хліборобів на рабів шматка чорного колгоспного хліба, ми вже давно мали не тільки Село – як осердя національної душі, але й повнокровне тіло українського Міста... Ось саме цього окупаційна влада боялася найбільше. Тому – така страшна різанина свідомої людности, такий, скерований московськими (й запопадливо реалізований тубільними) вождями, геноцид. Місто – російське, а село – для українства, як територія етнографічно-колгоспної

резервація” [1, с. 94]. Саме український селянин був реальною загрозою режимові, який ще у 1919 – 1920 рр. „відчував хижацьку сутність нової влади й боровся з нею як тільки міг... Скільки селянських республік повстало проти більшовиків на Сході й Півдні України!” [1, с. 95]. Відтак, подальше винищення села – фізичне й ментальне – було зумовлене величезною небезпекою, пов’язаною „з шаленим опором селянства, в якому ожив селянський дух, котре не бажає ніяких московських комуній” [1, с. 96].

Політика радянської влади щодо розщеплення українського простору на сільський (український і буцімто другорядний) та міський (русифікований – мовно і ментально – першорядний), переведення села в ментально резерваційну зону, тотальне нав’язування меншовартості була настільки успішною, що наслідки цих процесів і в незалежній Україні лишаються великими й незагоєними постколоніальними ранами. Відтак, у романі „Не-Ми” Ю. Гудзь диференціює Місто і Село як такі, що в постколоніальному вимірі постають сутнісно протилежними національно-ціннісними полюсами.

У романі національна травма розглядається крізь призму особистої екзистенційної драми самого автора, якого в дитинстві, разом із однокласником, як і багатьох інших однолітків по всій країні, „повезли вчитися – до чужих назавжди міст, од батьків, менших братів і сестер, од людей, у яких влада назавше вбила віру й довіру до рідних місць, – що тут, біля них, можуть і їхні діти жити... й не мучитись так, як вони...” [1, с. 108]. Лише в зрілому віці йому відкривається незвідана до того істина: „Тепер дивно і сумно – з самого себе: заради непрочитаних книжок і ненаписаних ще (тоді й тепер) власних „тихотворінь” я покинув людей, які любили мене, як ніхто в цьому світі – не за якісь мої чесноти чи заслуги, не за таємні здібності й потуги, а просто так, лиш за те, що я є в цьому світі...” [1, с. 99]. Ліричний суб’єкт відчуває тугу через втрату любові (любові безумовної) – власне, того метафізичного простору минулого, в якому його любили лише за одну лише його екзистенційну присутність у світі. І поглиблює цю тугу для головного героя те, що цей відхід був його власним вибором. Відтак, мотив провини є одним із ключових у романі „Не-Ми”.

Сам Ю. Гудзь працював здебільшого в Житомирі й Києві (про останній він згодом напише: „...душу мені повиїв” [1, с. 98]), лише зрідка, на свята, навідуючись до рідного села Немильні. Для нього столиця видавалася „сто-личною” (саме так автор визначав сутність мегаполісу), руйнівною для його автентичного буття. Так само відчуження від рідного селища, від органічного для себе буття, ліричний герой роману сприймає як тяжкий гріх, котрий він усвідомлює і спокутує. Він констатує своє переживання екзистенціалу зради, виносячи собі вирок: „А хто ж тоді був там за Юду? Ним і був саме ти...” [1, с. 109]. Подальша рефлексія дає змогу зрозуміти катастрофічні в баченні автора наслідки відчуження дітей і батьків: „До мене вперше так

гостро дійшло, чого саме позбавили ми наших батьків своєю багатолітньою відсутністю, віддаленістю міською – нашим унеможливленням для них побути на весіллі своїх дітей, поняньчитись з новонародженими...” [1, с. 109]. Ліричний герой згадує маму та її переживання цієї віддаленості: „з року в рік повільно згасала, щезала кудись (у прірву темних чобіт) її здатність радіти нашим приїздам...” [1, с. 109].

Роздумуючи над тим, чому „державне місто як могло боронилось від селянських напливів” [1, с. 110], Ю. Гудзь резюмує: „Місто вбачало у них загрозу своєму комфортно устаткованому, знеживленому впорядкованому існуванню” [1, с. 110 – 111]. Як бачимо, автор протиставляє село і місто як центри живого буття і „знеживленого існування”. Селян, своєю чергою, автор до певної міри сакралізує. Він називає їх „носіями селянського іконопису” [1, с. 80], констатує їхні священні націозберігаючу, і в умовах бездержавності – націотворчу функції. Селяни є невідірваними від свого родового коріння, родової пам’яті, а отже – їхнє буття є цілісним, справжнім, гармонійним щодо місця, де вони живуть, і природи, що їх оточує: „Міста, ці зрусифіковані осередки державної влади, оточував океан селянської стихії – непідконтрольний і непідвладний (у всіх своїх незбагнених проявах) нікому, окрім землі... й неба...” [1, с. 110].

Але саме живучи в місті, безпосередньо відчуючи свою віддаленість від родового коріння, письменник (репрезентований голосом ліричного героя) помічає те, чого „не помічаємо, поки не вирвані долею з природного буттєвого середовища” [1, с. 32], – він усвідомлює свою ідентичність: „...Найбільше я вдячний містові за місце, де зміг усвідомити повною мірою – я житель села, тобто українець, відкраєність, окремішність, майже нелегальний стан серед міського люду – поруч з майже щоденними іспитами на виживання...” [1, с. 110]. Ліричний герой акцентує увагу на своїй маргінальності, пограничності, „нелегальності” стосовно російського міста – як громадянин і письменник. Зрештою, як вказує О. Забужко, „література є діяльність погранична, за самою своєю природою”, як і, власне, Україна самим своїм іменем мітить себе „тавром маргінальності: „Україна” – обтята (україна) територія, інакше – прикордоння. Межа” [1, с. 149 – 150]. Тож відчуття своєї маргінальності, фактично, дає можливість ліричному героєві відчувати власну ідентичність – людську, письменницьку і національну.

Ю. Гудзь, осмислюючи постколоніальну травму українського села як осердя пригнобленої „аристократично-демократичної культури” [5, с. 13] та усвідомлюючи все тотальнішу урбанізацію, підбиває невтішний підсумок-передбачення: „Українське село вже ніколи не матиме своєї (утопічної) держави, вимріяної степовими отаманами й філософами-мандрівниками... Найбільше, на що спроможна реальна міська держава (та, що була, й та, що є) – це перетворити вимираюче село

на резервацію етнографічних реліктів (за неможливістю тримати його як постійне джерело дешевої рабсили)” [1, с. 111]. Спричинена владним містом ізоляція села і перетворення його на музейний артефакт постає для автора катастрофічною. Попри те, в метафізичному сенсі село, на його думку, завжди буде вищим, бо в ньому збережено автентичне існування та співіснування з іншими людьми, природою, зрештою, із собою і Богом. В метафізичному сенсі село лишається для ліричного героя раєм – метапростором повернення до себе малого, до свого коріння, живих і мертвих родичів, усіх найближчих: „...Та як би там не було, як там не буде, тут для всіх (мертвих-живих – ще не зроджених, ще не зраджених) – ще для всіх залишається В И Р І Й . . .” [1, с. 111].

Отже, концепція творчості Ю. Гудзя є глибоко екзистенційною і, в той же час, глибоко національною за своєю суттю. Гармонійне існування для екзистенційного суб’єкта роману „Не-Ми” полягає в його невідірваності від свого родового коріння, в наявності вільного українського простору та сповідуванні любові як найвищої цінності людського буття.

Список використаної літератури

- 1. Гудзь Ю.** Барикади на Хресті. Не-ми. Ісихія / Ю. Гудзь. – Тернопіль : Джура, 2009. – 284 с.
- 2. Даниленко В.** Романи „Не-ми” та „Ісихія” в літературній спадщині Юрка Гудзя / В. Даниленко // Слово і час. – 2011. – № 6. – С. 48 – 53.
- 3. Забужко О.** Дар маргінальності / О. Забужко // Березіль. – 2003. – № 3 – 4. – С. 144 – 155.
- 4. Забужко О.** Notre Dame d’Ukraine : Українка в конфлікті міфологій / О. Забужко. – К. : Факт, 2007. – 640 с.
- 5. Зборовська Н.** Юрко Гудзь (психометафізичний портрет) / Н. Зборовська // Гудзь Ю. Барикади на Хресті. Не-ми. Ісихія. – Тернопіль : Джура, 2009. – С. 5 – 19.
- 6. Зборовська Н.** Юрко Гудзь як істинна українська метафізична харизма [Електронний ресурс] / Н. В. Зборовська. – Режим доступу : http://ygoodz.blogspot.com/2009/02/blog-post_9126.html.

Шевченко В. Ф., Білик М. В. Екзистенційний вимір роману Ю. Гудзя „Не-Ми”

У статті розглянуто екзистенційну площину роману Ю. Гудзя „Не-Ми”, в якому письменник осмислює проблеми людської екзистенції, питання цілісності людського буття, вибудовуючи власну концепцію людського існування, вершиною якого постає екзистенціал любові, а умовою його гармонійності виступає цілісність роду і нації, в межах яких формується і перебуває екзистенційний суб’єкт.

Ключові слова: екзистенціал, екзистенційний суб’єкт, метапростір, трансцендентне, еротична метафізика.

Шевченко В. Ф., Билык Н. В. Экзистенциальное измерение романа Ю. Гудзя „Не-Мы”

В статье рассмотрена экзистенциальная плоскость романа Ю. Гудзя „Не-Мы”, в котором писатель осмысливает проблемы человеческой экзистенции, вопрос целостности человеческого бытия, выстраивая собственную концепцию человеческого существования, вершиной которого является экзистенциал любви, а условием его гармоничности выступает целостность рода и нации, в пределах которых формируется и находится экзистенциальный субъект.

Ключевые слова: экзистенциал, экзистенциальный субъект, метапространство, трансцендентное, эротическая метафизика.

Shevchenko V. F., Bilyk M. V. Existential dimension of J. Hudz's novel „Not-We”

The article deals with the existential plane of J. Hudz's novel „Not-We” in which the writer reflects on the problems of human existence, its movement, questions of the integrity of human life, building his own concept of human existence, the apex of which is existencia of love, and the condition of its harmony is integrity of the genus and nation, within which is formed existential subject.

Key words: existencia, existential subject, metaspace, transcendent, erotic metaphysics.

Стаття надійшла до редакції 16.01.2013 р.

Прийнято до друку 24.01.2013 р.

Рецензент – канд. філол. н., доц. Філоненко Н. М.